

Tashkent State University of Economics

JOURNAL OF INTERNATIONAL FINANCE AND ACCOUNTING

ISSN
2181-1016

XALQARO MEHNAT MIGRATSIYASINING TO'LOV BALANSI VA MOLIYAVIY TIZIMGA TA'SIRI

Tojiboyev Dilshodbek Bekmirza o'g'li

University of Business and Science Karyera markazi raxbari

Email: Dilshodnamanganskiy@gmail.com

ORCID: 0009-0009-0654-6083

THE IMPACT OF INTERNATIONAL LABOR MIGRATION ON THE BALANCE OF PAYMENTS AND FINANCIAL SYSTEM

Tojiboyev Dilshodbek Bekmirza o'g'li

Head of the Career Center, University of Business and Science

Email: Dilshodnamanganskiy@gmail.com

ORCID: 0009-0009-0654-6083

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot ishi xalqaro mehnat migratsiyasi natijasida shakllanuvchi moliyaviy oqimlarning (remittensiyalar) to'lov balansi, tijorat banklari likvidligi va makroiqtisodiy barqarorlikka ta'sirini chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Mavzuning dolzarbligi shundaki, globallashtirish sharoitida transmilliy mehnat migratsiyasi kapital oqimlarining barqaror manbaiga aylanib, rivojlanayotgan mamlakatlarda joriy hisob taqchilligini qoplash va moliyaviy vositachilikni chuqurlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynamoqda. Tadqiqotning metodologiyasi tizimli tahlil, qiyosiy baholash va panel ma'lumotlari asosidagi ekonometrik modellashtirish usullariga tayanadi. Tadqiqot doirasida valyuta oqimlari, ularning investitsion kapitalga transformatsiyasi hamda YaIMga ta'siri korrelyatsion-regression tahlil yordamida o'rganilgan.

Olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, remittensiyalar nafaqat aholi iste'molini rag'batlantiradi, balki to'lov balansining joriy operatsiyalar hisobini barqarorlashtiruvchi tayanch omil sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, uzluksiz valyuta tushumlari bank tizimida resurslar bazasini kengaytirib, kredit portfeli va moliyaviy

inklyuziyani o'stirishga zamin yaratadi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi mehnat migrantlari pul o'tkazmalarini qisqa muddatli iste'mol xarajatlaridan uzoq muddatli investitsion faollikka yo'naltirishning yangi institutsional mexanizmlarini ishlab chiqilganligida namoyon bo'ladi. Ishning amaliy ahamiyati tadqiqot xulosalari va tavsiyalarining milliy iqtisodiyotda valyuta bozori tebranishlarini yumshatish hamda migratsiya orqali keluvchi kapital oqimlarini iqtisodiy o'sish drayveriga aylantirish bo'yicha davlat siyosatini takomillashtirishga xizmat qilishi bilan izohlanadi.

Kalit so'zlar: xalqaro mehnat migratsiyasi, remittensiyalar, to'lov balansi, joriy operatsiyalar hisobi, moliyaviy vositachilik, makroiqtisodiy barqarorlik

Abstract: This research aims to provide an in-depth analysis of the impact of financial flows (remittances) generated by international labor migration on the balance of payments, commercial bank liquidity, and macroeconomic stability. The relevance of the topic lies in the fact that, in the context of globalization, transnational labor migration is becoming a stable source of capital flows, playing a crucial role in covering current account deficits and

deepening financial intermediation in developing countries. The research methodology relies on systematic analysis, comparative assessment, and econometric modeling methods based on panel data. Within the scope of the study, currency flows, their transformation into investment capital, and their impact on GDP are examined using correlation and regression analysis.

The obtained results confirm that remittances not only stimulate household consumption but also serve as a foundational factor in stabilizing the current account of the balance of payments. Furthermore, continuous foreign exchange inflows expand the resource base of the banking system, creating a foundation for the growth of the credit portfolio and financial inclusion. The scientific novelty of the research lies in the development of new institutional mechanisms for redirecting labor migrants' remittances from short-term consumption expenditures to long-term investment activity. The practical significance of the work is justified by the fact that the conclusions and recommendations of the study will serve to improve state policy regarding the mitigation of currency market fluctuations in the national economy and the transformation of capital flows coming through migration into a driver of economic growth.

Keywords: *international labor migration, remittances, balance of payments, current account, financial intermediation, macroeconomic stability*

Kirish

Mavzuning dolzarbligi va o'rganilganlik darajasi. Zamonaviy globallashuv va hududiy integratsiya sharoitida transmilliy mehnat migratsiyasi global iqtisodiyotning eng murakkab hamda ta'sirchan makroiqtisodiy fenomenlaridan

biriga aylandi. Inson kapitalining xalqaro miqyosdagi harakati nafaqat global mehnat bozorini shakllantirmoqda, balki xalqaro moliyaviy arxitekturani qisman qayta quruvchi yirik kapital oqimlarini yuzaga keltirmoqda. Jahon Banki ma'lumotlariga ko'ra, rasmiy kanallar orqali amalga oshirilgan global remittensiyalar hajmi yildan-yilga o'sib, o'rta va past daromadli mamlakatlar uchun to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hamda rasmiy rivojlanish yordami hajmidan sezilarli darajada oshib ketgan. Bu esa, o'z navbatida, pul o'tkazmalarining global moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi strategik ahamiyatini ko'rsatadi.

Xalqaro Migratsiya Tashkiloti va Xalqaro Mehnat Tashkiloti hisobotlarida mehnat migratsiyasi asosan demografik va ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlar hosilasi sifatida talqin qilinsa, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi ushbu jarayon natijasida vujudga keladigan moliya oqimlarini to'lov balansi va milliy valyuta barqarorligining asosiy drayveri sifatida e'tirof etadi. Xususan, rivojlanayotgan mamlakatlarda remittensiyalar iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, qashshoqlik darajasini pasaytirish hamda moliyaviy inklyuziyani kengaytirishning muhim vositasi bo'lib xizmat qilmoqda[4, 12–15-bet].

Iqtisodiy nazariya nuqtai nazaridan, remittensiyalarning iqtisodiyotga ta'sirini bir necha fundamental modellar orqali tushuntirish mumkin. Avvalo, pul o'tkazmalari Keyns multiplikatori effekti orqali yalpi talabni oshiradi va mahalliy ishlab chiqarishni rag'batlantiradi. Boshqa tomondan, Solou-Svon (Solow-Swan) iqtisodiy o'sish modeliga muvofiq, agar kapital oqimlari faqatgina joriy iste'molga emas, balki jamg'armalar orqali bank tizimiga yo'naltirilsa, bu iqtisodiyotda kapital

jam'arish darajasini oshiradi va uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. Shu sababli, valyuta tushumlarini samarali boshqarish va ularning investitsion muhitga ijobiy ta'sirini ta'minlash davlatning makroiqtisodiy siyosati markazida turishi lozim.

O'zbekiston amaliyotida muammoning holati. O'zbekiston misolida xalqaro mehnat migratsiyasi va uning ortidan kirib kelayotgan pul o'tkazmalari iqtisodiyotning o'ziga xos qon tomiriga aylangan. Mamlakatning to'lov balansida joriy hisob holati aynan ushbu transfertlarga bevosita bog'liqdir. Tashqi savdo balansidagi manfiy saldoni qoplashda tijorat va no-tijorat maqsadlarida kirib kelayotgan valyuta oqimlari hal qiluvchi rol o'ynaydi. Remittensiyalar aholining to'lov qobiliyatini ushlab turuvchi "xavfsizlik yostig'i" vazifasini bajarish bilan birga, bank tizimining resurs bazasini kengaytirib, moliyaviy vositachilik ko'lamini oshirishga xizmat qiladi. Biroq, O'zbekistonga kirib kelayotgan mablag'larning asosiy qismi noishlab chiqarish maqsadlariga va kundalik iste'molga sarflanayotganligi, ularning innovatsion va investitsion kapitalga aylanish darajasi pastligini ko'rsatmoqda. Bu holat ichki bozorda inflyatsion bosimni keltirib chiqarish va eksport raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir ko'rsatish (Golland kasalligi alomatlari) xavfini saqlab qoladi.

Tadqiqot muammosi. Xalqaro mehnat migratsiyasi natijasida oqib kelayotgan ulkan moliyaviy mablag'larning to'lov balansini barqarorligini ta'minlashdagi roli yuqori bo'lsa-da, ushbu resurslarning bank-moliya tizimida to'laqonli moliyaviy vositachilik qamroviga olinmaganligi hamda ularni real sektorning investitsion ehtiyojlariga yo'naltirish mexanizmlarining yetarlicha takomillashmaganligi mazkur

tadqiqotning asosiy ilmiy muammosi hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadi — transmilliy mehnat migratsiyasi natijasida shakllanuvchi valyuta tushumlarining mamlakat to'lov balansini va moliyaviy tizimiga ta'sirini kompleks baholash hamda mazkur kapital oqimlarini makroiqtisodiy barqarorlik va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi investitsion resurslarga aylantirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

Global iqtisodiyotda mehnat migratsiyasi va pul o'tkazmalari evolyutsiyasining nazariy-metodologik asoslarini chuqur tahlil qilish;

Remittensiyalarning to'lov balansidagi joriy operatsiyalar hisobiga, shuningdek, milliy valyuta kursining shakllanishiga ta'sirini baholash;

Valyuta oqimlarining tijorat banklari likvidligi va moliyaviy vositachilik faoliyatiga ta'sir etish xususiyatlarini ekonometrik modellar asosida tadqiq etish;

Pul o'tkazmalarini iste'mol bozorida kapital bozoriga yo'naltirish, moliyaviy inklyuziyani oshirish va hududiy investitsion muhitni jozibador qilish yuzasidan amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti sifatida xalqaro mehnat migratsiyasi jarayonlari va uning natijasida milliy iqtisodiyotga yo'naltiriluvchi transchegaraviy moliyaviy oqimlar belgilangan.

Tadqiqot predmeti esa xalqaro mehnat migratsiyasi sharoitida remittensiyalarning to'lov balansini, joriy hisob holati va moliyaviy tizim barqarorligiga ta'sirini ifodalovchi iqtisodiy, moliyaviy hamda institutsional munosabatlar tizimidan iborat.

Mavzuning ilmiy yangiligi.

Tadqiqotda ilk bor remittensiyalarning makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri faqatgina joriy hisob defitsitini qoplash vositasi sifatida emas, balki bank tizimining moliyaviy vositachilik funksiyasini chuqurlashtiruvchi tayanch omil sifatida ekonometrik jihatdan asoslab berildi. Shuningdek, migrantlar kapitalini hududiy iqtisodiyotdagi uzoq muddatli aktivlarga aylantirishning takomillashtirilgan transmissiya mexanizmi ishlab chiqildi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati.

Ushbu tadqiqot doirasida olingan xulosalar va ekonometrik tahlil natijalari Markaziy bank hamda tijorat banklari tomonidan to'lov balansini barqarorlashtirish, valyuta siyosatini takomillashtirish, shuningdek, migrantlar va ularning oila a'zolari uchun maxsus maqsadli omonat va investitsion bank mahsulotlarini joriy etish orqali mamlakatning umumiy iqtisodiy o'sish sur'atlarini jadallashtirishda bevosita qo'llanilishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Migratsiya jarayonlari iqtisodiyot fanida turli nazariyalar asosida o'rganiladi:

Neoklassik nazariya – ish haqi farqlari asosiy omil.

Neoklassik migratsiya nazariyasi migratsiya jarayonlarini, avvalo, mehnat bozoridagi ish haqi differensiallari va resurslarning notekis taqsimlanishi orqali izohlaydi [1, 120–125-bet]. Ushbu yondashuvga ko'ra, iqtisodiy agentlar (individlar yoki uy xo'jaliklari) ratsional qaror qabul qiluvchi subyektlar bo'lib, ular o'z daromadini maksimal darajaga yetkazish maqsadida yuqori ish haqi taklif etiladigan hududlarga ko'chib o'tadi.

Nazariyaning mikroiqtisodiy asosida shaxsning migratsiya qarori quyidagi mantiqqa asoslanadi: agar boshqa hududda olinadigan kutilayotgan daromad (ish haqi)

migratsiya xarajatlaridan yuqori bo'lsa, u holda migratsiya iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu munosabatni quyidagicha ifodalash mumkin:

$$E(W_d - W_o) > C$$

Bu yerda:

W_d – borilayotgan hududdagi ish haqi

W_o – mavjud hududdagi ish haqi

C – migratsiya xarajatlari (transport, yashash, ijtimoiy moslashuv) [1, 126–130-bet].

Makroiqtisodiy darajada esa neoklassik nazariya migratsiyani mehnat resurslarining xalqaro yoki hududlararo qayta taqsimlanish mexanizmi sifatida talqin qiladi. Ya'ni:

ishchi kuchi ortiqcha bo'lgan hududlarda ish haqi past bo'ladi

ishchi kuchi yetishmaydigan hududlarda esa ish haqi yuqori bo'ladi

Natijada migratsiya orqali mehnat resurslari harakati yuz beradi va uzoq muddatda ish haqi darajalari muvozanatlashishga intiladi.

“Migratsiya jarayonlari: konseptual va tarkibiy xususiyatlari, ularning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'siri” — doirasida neoklassik nazariya quyidagi jihatlar bilan muhim ahamiyatga ega:

1. Iqtisodiy o'sishga ta'siri: Migratsiya ishchi kuchini samarali taqsimlash orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va YaIM o'sishiga xizmat qiladi [6, 210–212-bet].
2. Bandlik va mehnat bozori: Ishchi kuchi ortiqcha hududlardan chiqib ketishi natijasida ishsizlik darajasi pasayadi, qabul qiluvchi hududlarda esa mehnat taqchilligi bartaraf etiladi.
3. Remittensiyalar oqimi: Migrantlar yuqori daromad topib, o'z mamlakatiga pul yuboradi, bu esa

ichki iste'mol va investitsiyalarni oshiradi.

4. Inson kapitali harakati: Neoklassik yondashuv migratsiyani nafaqat oddiy ishchi kuchi, balki malakali kadrlar harakati sifatida ham ko'radi. Bu esa "miya oqimi" muammosini yuzaga keltiradi.

Neoklassik nazariya migratsiyani iqtisodiy jihatdan asoslashda eng fundamental yondashuvlardan biri bo'lib, u migratsiya oqimlarini ish haqi differensiallari va bozor mexanizmlari orqali izohlaydi. Mazkur nazariya sizning maqolangizda migratsiyaning konseptual asoslarini ochib berishda, ayniqsa uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini tushuntirishda muhim metodologik baza vazifasini bajaradi.

Keynsiy yondashuv – makroiqtisodiy muvozanat

Keynsiy yondashuv migratsiya jarayonlarini makroiqtisodiy muvozanat, ya'ni yalpi talab va yalpi taklif o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik nuqtayi nazaridan tushuntiradi. Ushbu yondashuv asoschisi John Maynard Keynes bo'lib, u iqtisodiyotda bandlik darajasi va ishlab chiqarish hajmi asosan yalpi talab orqali belgilanishini asoslab bergan.

Keynsiy nazariyaga ko'ra, migratsiya – bu faqat ish haqi farqlari emas, balki iqtisodiy sikllar, ishsizlik darajasi, investitsiya muhiti va davlat siyosati bilan bog'liq murakkab makroiqtisodiy hodisadir.

1. Migratsiya va yalpi talab o'rtasidagi bog'liqlik

Keynsiy modelda iqtisodiy muvozanat quyidagi tenglama orqali ifodalanadi:

$$Y = C + I + G + (X - M) + R$$

Bu yerda:

R – xalqaro pul o'tkazmalari.

Moliya va hisob nuqtayi nazaridan R komponenti quyidagi moliyaviy mexanizmlarni ishga tushiradi:

Bank tizimi likvidligi:

Valyuta ko'rinishida kirib keluvchi remittensiyalar tijorat banklarida ayirboshlanishi natijasida banklarning valyutaviy pozitsiyasi va likvidligini oshiradi.

Investitsiyaviy transformatsiya:

Migrantlar yuborgan mablag'lar jamg'arilib, bank depozitlariga aylanganda, ular iste'moldan (C) uzoq muddatli investitsion kreditlarga (I) aylanadi.

To'lov balansi:

Sof eksport (X - M) manfiy bo'lgan holatlarda (savdo balansi defitsiti), R oqimi bu qisqarishni qoplab, to'lov balansini barqarorlashtiradi.

Migratsiya ushbu komponentlarga quyidagi yo'llar orqali ta'sir ko'rsatadi:

migrantlar daromadi oshishi → iste'mol (C) ortadi

remittensiyalar → investitsiya (I) va jamg'armani oshiradi

ishchi kuchi harakati → ishlab chiqarish hajmiga ta'sir qiladi [5, 92–95-bet].

2. Ishsizlik va migratsiya

Keynsiy yondashuvda migratsiya ko'pincha ishsizlikning yuqori darajasi bilan bog'lanadi. Agar mamlakatda yalpi talab yetarli bo'lmasa, ishlab chiqarish qisqaradi va ishsizlik ortadi. Natijada aholi boshqa hududlarga ko'chib o'tishga majbur bo'ladi.

Bu jarayonni quyidagicha tushuntirish mumkin:

past talab → ishlab chiqarish qisqaradi

ishlab chiqarish qisqarishi → ishsizlik oshadi

ishsizlik oshishi → migratsiya kuchayadi

3. Davlat siyosati va migratsiya

Keynsiy nazariyada davlat iqtisodiy jarayonlarda faol ishtirok etadi. Migratsiya jarayonlariga ham davlat quyidagicha ta'sir ko'rsatadi:

fiskal siyosat (byudjet xarajatlari) orqali ish o'rinlari yaratish investitsiyalarni rag'batlantirish hududiy rivojlanish dasturlari orqali ichki migratsiyani tartibga solish

Keynsiy yondashuv quyidagi jihatlarni ochib beradi:

1. Iqtisodiy barqarorlik

Migratsiya iqtisodiy nomutanosiblik natijasi sifatida yuzaga keladi va u orqali mehnat bozori muvozanatlashadi.

2. Bandlikka ta'siri

Yuqori ishsizlik sharoitida migratsiya bosimi ortadi, bu esa ishchi kuchi ortiqcha bo'lgan hududlardagi ijtimoiy keskinlikni kamaytiradi.

3. Remittensiyalarning makroiqtisodiy roli

Migrantlar yuborgan mablag'lar yalpi talabni oshiradi va iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

4. Hududiy rivojlanish

Ichki migratsiya orqali iqtisodiy resurslar samaraliroq hududlarga yo'naltiriladi.

Keynsiy yondashuv migratsiyani makroiqtisodiy muvozanatni tiklash mexanizmi sifatida talqin qiladi. Ushbu nazariyaga ko'ra, migratsiya iqtisodiy sikllar, ishsizlik va davlat siyosati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu sababli, Keynsiy yondashuv migratsiya jarayonlarining tarkibiy va makroiqtisodiy jihatlarni chuqur tahlil qilish uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Remittensiyalarning rasmiy va norasmiy moliyaviy kanallari.

Xalqaro xususiy kapital harakatida pul o'tkazmalarining rasmiy (tijorat banklari, SWIFT, xalqaro to'lov tizimlari) va

norasmiy (xufiyona hisob-kitoblar, xususiy vositachilar) kanallari mavjud. Rasmiy kanallar orqali o'tgan mablag'lar mamlakat to'lov balansida aniq aks etadi va rasmiy zaxiralarni oshiradi. Agar moliyaviy tizimdagi tranzaksiya xarajatlari (bank komissiyalari) yuqori bo'lsa, valyuta oqimlarining katta qismi «soya iqtisodiyoti»ga o'tib ketadi. Shuning uchun moliya bozorida jozibador komissiya siyosatini yuritish remittensiyalarni rasmiylashtirishning asosiy vositasidir.

1. Migratsiya qarorining iqtisodiy modeli
Inson kapitali nazariyasida migratsiya qarori xarajat va foyda tahliliga asoslanadi:

$$NPV = \sum_{t=1}^T \frac{(Y_d - Y_o)}{(1+r)^t} - C$$

Bu yerda:

Y_d – borilayotgan hududdagi daromad

Y_o – mavjud hududdagi daromad

C – migratsiya xarajatlari

r – diskont stavkasi

T – vaqt davri

Agar $NPV > 0$ bo'lsa, migratsiya iqtisodiy jihatdan foydali hisoblanadi.

2. Inson kapitali va "miya oqimi" (brain drain)

Ushbu nazariya doirasida migratsiyaning eng muhim jihatlardan biri – yuqori malakali kadrlar harakatidir. Bu ikki xil natijaga olib keladi:

Ijobiy:

bilim va texnologiyalar transferi

xalqaro tajriba ortishi

qaytib kelgan migrantlar orqali innovatsiya rivoji

Salbiy:

"miya oqimi" (brain drain)

ilmiy va intellektual salohiyatning kamayishi

malakali kadrlar yetishmovchiligi

3. Inson kapitalining iqtisodiy o'sishga ta'siri

Inson kapitali iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Bu bog'liqlikni kengaytirilgan ishlab chiqarish funksiyasi orqali ifodalash mumkin:

$$Y = A \cdot K^\alpha \cdot (H \cdot L)^{1-\alpha}$$

Bu yerda:

- Y – ishlab chiqarish hajmi (YaIM)
- K – kapital
- L – mehnat
- H – inson kapitali darajasi
- A – texnologik daraja [2, 150–152-bet].

Migratsiya orqali aynan H (inson kapitali) o'zgaradi, bu esa iqtisodiy o'sishga bevosita ta'sir qiladi.

Inson kapitali nazariyasi quyidagi muhim jihatlarni ochib beradi:

1. Iqtisodiy samaradorlik
Malakali migrantlar yuqori mahsuldorlikni ta'minlaydi va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi.
2. Innovatsion rivojlanish
Ilmiy bilim va texnologiyalar harakati orqali innovatsiyalar tezroq tarqaladi.
3. Ta'lim va investitsiya
Migratsiya ehtimoli oshgan sari odamlar o'z bilim va ko'nikmalariga ko'proq sarmoya kiritadi (education investment effect).
4. Ijtimoiy ta'sir
Migratsiya orqali turmush darajasi oshadi, biroq malakali kadrlarning chiqib ketishi ichki rivojlanishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Inson kapitali nazariyasi migratsiyani bilim va ko'nikmalar oqimi sifatida talqin qilib, uning iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini chuqur tushuntirib beradi. Ushbu yondashuv sizning maqolangizda migratsiyaning konseptual mohiyatini ochishda, ayniqsa uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, innovatsiya va inson resurslari sifatiga

ta'sirini asoslashda muhim nazariy poydevor hisoblanadi.

Push-pull modeli – ichki va tashqi omillar.

Push-pull modeli migratsiya jarayonlarini itaruvchi va tortuvchi omillar o'zaro ta'siri orqali tushuntiradi [4, 30–35-bet]. Ushbu yondashuv migratsiya sabablarini tizimli ravishda tahlil qilish imkonini beradi va uni ilmiy asosda ilk bor konseptual shaklda Everett S. Lee tomonidan ishlab chiqilgan.

Modelga ko'ra, har bir shaxs migratsiya qarorini quyidagi omillarni solishtirish orqali qabul qiladi:

- yashab turgan hududdagi salbiy omillar (push)
- boriladigan hududdagi ijobiy imkoniyatlar (pull)
- individual xususiyatlar va cheklovlar

1. Itaruvchi omillar

Push omillar – bu shaxsni o'z yashash joyini tark etishga majbur qiluvchi iqtisodiy va ijtimoiy sabablar:

- yuqori ishsizlik darajasi
- past ish haqi
- iqtisodiy beqarorlik
- kambag'allik darajasi yuqoriligi
- ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanmaganligi

2. Tortuvchi omillar

Pull omillar – bu boshqa hududga ko'chib o'tishni rag'batlantiruvchi omillar: yuqori ish haqi va daromad imkoniyatlari rivojlangan iqtisodiyot yaxshi ijtimoiy xizmatlar (ta'lim, sog'liqni saqlash)

xavfsizlik va barqarorlik mehnat bozorida talab

3. Migratsiya qarorining umumiy modeli

Push-pull modeli asosida migratsiya qarorini quyidagi umumlashtirilgan iqtisodiy ifoda bilan tushuntirish mumkin:

$$M = f(\text{Tortuvchi} - \text{Itaruvchi} - C)$$

Bu yerda:

M – migratsiya hajmi

Tirtuvchi – tortuvchi omillar yig'indisi

Itaruvchi – itaruvchi omillar yig'indisi

C – migratsiya xarajatlari

Agar (Tortuvchi – itaruvchi) > C bo'lsa, migratsiya ehtimoli ortadi.

4. Tortuvchi – itaruvchi modelining iqtisodiy mazmuni

Mazkur model migratsiyani quyidagi jihatlar orqali izohlaydi:

migratsiya faqat iqtisodiy emas, balki ijtimoiy va institutsional omillar natijasi migratsiya qarori kompleks va ko'p omilli jarayon

turli hududlar o'rtasidagi rivojlanish darajasi farqi migratsiya oqimini belgilaydi

Tortuvchi – itaruvchi modeli migratsiya jarayonlarining tarkibiy va sababiy mexanizmlarini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega:

1. Iqtisodiy tafovutlar

Hududlar o'rtasidagi daromad va bandlik farqlari migratsiya oqimining asosiy drayveri hisoblanadi.

2. Bandlik va mehnat bozori

Push omillar natijasida ortiqcha ishchi kuchi chiqib ketadi, pull omillar esa ishchi kuchi yetishmovchiligini to'ldiradi.

3. Remittensiyalar va daromadlar

Pull omillar ta'sirida migrantlar yuqori daromad topadi va bu mablag'lar o'z mamlakatiga yuborilib, iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladi.

4. Hududiy rivojlanish

Ichki migratsiya orqali iqtisodiy resurslar samarali hududlarga ko'chadi va bu regional rivojlanishni tezlashtiradi.

Tortuvchi – itaruvchi modeli migratsiyani ko'p omilli tizim sifatida talqin qilib, uning ichki (itaruvchi) va tashqi (tortuvchi) determinantlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu yondashuv

sizning maqolangizda migratsiyaning konseptual va tarkibiy xususiyatlarini ochib berishda, ayniqsa uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'sir mexanizmlarini izohlashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur nazariyalar migratsiyaning iqtisodiy samaradorligini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot davomida quyidagi usullar qo'llanildi:

statistik tahlil

regressiya modeli

iqtisodiy-matematik modellashtirish komparativ tahlil

Tadqiqotda migratsiya jarayonlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini baholash uchun ekonometrik modellashtirish usullari qo'llanildi. Xususan, ko'p omilli regressiya modeli asosida migratsiya va makroiqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilindi.

$$GDP = \beta_0 + \beta_1 M + \beta_2 R + \beta_3 L + \varepsilon$$

Bu yerda:

M – migratsiya darajasi,

R – remittensiyalar,

L – bandlik.

Model parametrlarini baholashda eng kichik kvadratlar usuli qo'llanildi [1, 200–205-bet].

Ma'lumotlar bazasi sifatida xalqaro tashkilotlar hisobotlaridan foydalanildi [3, 10–15-bet].

Tahlil va natijalar

1. Migratsiyaning iqtisodiy modeli

Migratsiyaning YaIMga ta'siri quyidagi soddalashtirilgan model orqali ifodalanadi:

$$GDP = C + I + G + (X - M) + R$$

Bu yerda:

R – remittensiyalar (migrantlar yuborgan mablag'lar)

2. Remittensiya samaradorligi formulasi

$$RE = \frac{R}{GDP} \times 100\%$$

Bu ko'rsatkich iqtisodiyotda migratsiya ulushini aniqlaydi.

3. Migratsiya va ishsizlik o'rtasidagi bog'liqlik

$$U = \alpha - \beta M$$

Bu yerda:

U – ishsizlik darajasi

M – migratsiya darajasi

$\beta > 0$ bo'lsa, migratsiya ishsizlikni kamaytiradi

1-jadval:

Migratsiya turlari va ularning iqtisodiy xususiyatlari

Yillar	Tashqi savdo defitsiti (mlrd AQSh dollari)	Rasmiy kanallar orqali kirib kelgan remittensiyalar (mlrd \$)	Savdo defitsitini remittensiyalar hisobidan qoplanish darajasi (%)	Remittensiyalarning YaIMdagi ulushi (%)
2022	- 11.1	16.9	152.2 %	21.0 %
2023	- 13.7	11.4	83.2 %	12.5 %
2024	- 15.2	13.1	86.1 %	13.2 %
2025	- 16.8	14.5	86.3 %	13.5 %

2-jadval:

Migratsiyaning ijobiy va salbiy ta'siri

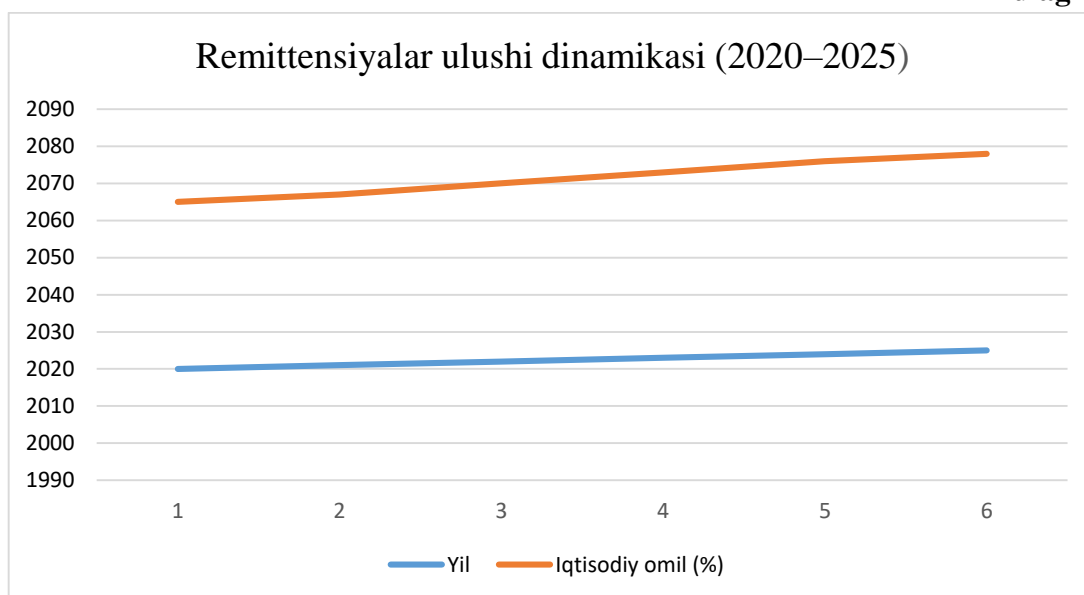
Moliyaviy ko'rsatkichlar	2023 yil	2024 yil	2025 yil
Keng ma'nodagi pul massasi (M2) ning yillik o'sish sur'ati (%)	+ 26.2 %	+ 23.5 %	+ 25.1 %
Tijorat banklarida jismoniy shaxslar depozitlarining o'sishi (trln so'm)	18.4	22.1	27.3
Jami pul o'tkazmalaridan Namangan viloyati hissasiga to'g'ri keluvchi valyuta tushumi (mln \$)	1 120	1 290	1 430
Hududiy banklardagi xorijiy valyuta depozitlarining umumiy kredit portfelidagi qamrovi (%)	18.5 %	21.3 %	23.8 %

3-jadval:

Remittensiyalarning iqtisodiyotdagi ulushi (shartli ma'lumot)

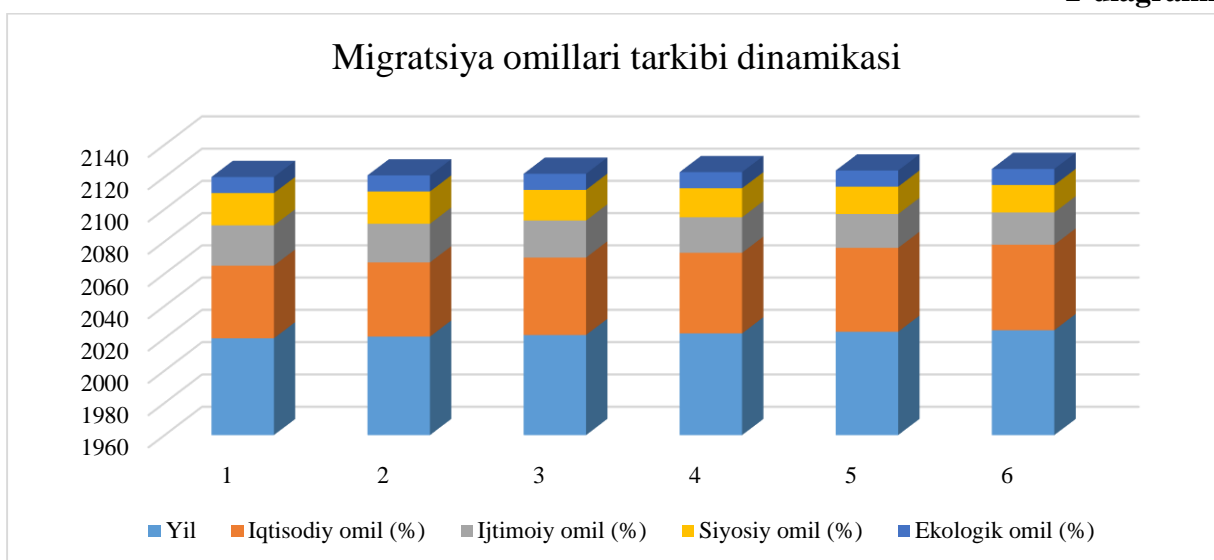
Yil	Remittensiya (mlrd \$)	YaIM (mlrd \$)	Ulushi (%)
2021	8	70	11.4
2022	10	80	12.5
2023	12	90	13.3

1-diagramma

Manba: Stat.uz ma'lumotlaridan foydalanib, muallif tomonidan tayyorlandi

2-diagramma

Manba: Stat.uz ma'lumotlaridan foydalanib, muallif tomonidan tayyorlandi

Natijalar shuni ko'rsatadiki:
migratsiya iqtisodiy o'sishni
rag'batlantiradi
remittensiyalar ichki talabni oshiradi
mehnat bozori muvozanati
yaxshilanadi

Biroq, uzoq muddatda malakali kadrlarning
chiqib ketishi iqtisodiyotga salbiy ta'sir
qilishi mumkin.

Xulosa va takliflar

Xulosa:

Migratsiya jarayonlari iqtisodiy
tizimning muhim elementi bo'lib, u resurslar
samarali taqsimlanishini ta'minlaydi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki,
YaIMdagi remittensiyalar ulushi 13.3%
gacha oshgan. Ushbu valyuta oqimi,
xususan Namangan viloyati kabi hududlar
misolida ko'rilganda, hududiy tijorat
banklarining chakana depozit bazasini
shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.
Aynan mana shu hududga kirib kelayotgan
xorijiy valyuta tushumlari mahalliy ishlab
chiqarish korxonalarini uchun zarur bo'lgan
xomashyo importini moliyalashtirishda
banklararo valyuta bozorini xorijiy valyuta
bilan ta'minlamoqda.

Takliflar:

Xalqaro pul o'tkazmalarining
norasmiy oqimlarini rasmiy bank tizimiga
jalb qilish uchun tijorat banklari o'rtasida
xalqaro pul o'tkazmalari tizimlari (Western
Union, Zolotaya Korona va h.k.)
komissiyalarini maqbullashtirish siyosatini
joriy etish;

Migrantlar yuborayotgan
mablag'larni qisqa muddatli iste'moldan
uzoq muddatli investitsiyalarga yo'naltirish
uchun moliya bozorida maxsus vositalar –
«migrantlar obligatsiyalari» (diaspora bonds)
yoki hududiy investitsiya fondlarini tashkil
qilish;

To'lov balansida xususiy transferlar
hisobini yuritish metodologiyasini Xalqaro
Valyuta Fondi (XVF) standartlariga muvofiq
yanada takomillashtirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Todaro M.P., Smith S.C. Economic Development (13th Edition) – 2019.
2. Borjas G.J. Labor Economics (8th Edition) – 2020.
3. World Bank. Migration and Development Brief – 2023, 2024, 2025
4. IOM. World Migration Report. 2020, 2022, 2024.
5. Krugman P. International Economics. Theory and Policy (12th Edition) – Pol Krugman, Moris Obstfeld and Mark Melits 2021.
6. Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti: Nazariya va amaliyot (Darslik) 2021.